

kleden en een aanvaardbaar peil van huisvesting, gezondheidszorg en onderwijs te bieden.

Mill: De wereld biedt zonder twijfel, zelfs in de oude landen, ruimte voor een grote bevolkingstoename, wanneer we ervan uitgaan dat de techniek nog verder verbetert en de kapitaalgoederenvoorraad nog verder toeneemt. Maar zelfs indien dit onschadelijk zou zijn, moet ik bekennen dat ik weinig reden zie om hiernaar te verlangen.

Haan: Het voorbehoud dat u hier maakt – dat de groei onschadelijk zou zijn – staat thans middenin de belangstelling. Toeneming van de industriële produktie zal ons voor steeds grotere problemen van milieuvervuiling plaatsen; deze zijn ons in feite nu al boven het hoofd gegroeid. Maar laten we hier inderdaad eens van afzien. Steekt er dan kwaad in een op de lange duur ongelimiteerde bevolkingstoename in de wereld? Ik vraag dit met name hierom, omdat economen veelal geneigd zijn de omvang van de bevolking als een zelfstandige groeifactor te bezien. Hoe groter de bevolking, hoe groter de mogelijke arbeidsverdeling bijvoorbeeld, en hoe groter de kans op uitvindingen.

Mill: De bevolkingsdichtheid die nodig is opdat de mensheid, in de grootst denkbare mate, alle vruchten plukt van samenwerking en sociaal verkeer, is in alle dichtbevolkte landen reeds bereikt. Een bevolking kan ook te omvangrijk zijn, niettegenstaande het feit dat iedereen ruim gevoed en gekleed is. Het is voor een mens niet goed om gedwongen te zijn altijd temidden van zijn eigen soort te moeten verkeren. Een wereld, waaruit de eenzaamheid weggebannen is, is een zeer armelijk ideaal. Eenzaamheid, in de zin van dikwijls alleen zijn, is essentieel voor elke meer dan oppervlakkige meditatie of karaktervorming; en eenzaamheid in de tegenwoordigheid van de schoonheid en grootheid van de natuur is de bakermat van gedachten en aspiraties die niet alleen goed zijn voor de enkeling, maar zonder welke de maatschappij het slecht zou kunnen stellen. Bovendien is er weinig voldoening in een wereld aan te zien waarin niets meer overgelaten is aan de spontane activiteit van de natuur; waarin iedere hectare land die geschikt is om voedsel op te verbouwen voor de mens in cultuur is gebracht; waarin de bloemen van ieder stuk braakliggend land en alle natuurlijke weiden zijn omgeploegd, waarin alle viervoetige dieren en vogels, die niet worden gehouden voor gebruik voor de mens, zijn uitgeroeid omdat zij zijn concurrenten zijn om voedsel; waarin iedere

heg of overbodige boom uitgetrokken is, en nauwelijks een plek over is waar een wilde heester of bloem kan groeien zonder ontworteld te worden, als onkruid, in de naam van de landbouwverbetering. Als de aarde dat grote deel van haar charme moet verliezen dat zij te danken heeft aan die dingen die door een onbegrensde toeneming van de welvaart en de bevolking van haar zouden worden verdeld, zuiver en alleen om haar in staat te stellen om een grotere, maar niet een betere of gelukkigere bevolking te kunnen onderhouden, dan hoop ik terwille van het nageslacht oprecht, dat het tevreden zal zijn met een stationaire toestand, lang voordat de harde noodzaak er eenvoudig toe dwingt.

Haan: Die harde noodzaak begint zich in onze tijd reeds voor te doen; het is de verdienste van de Club van Rome dat zij daar in ieder geval op gewezen heeft. Vandaar dat we opnieuw moeten leren omgaan met de natuur; wat u zojuist opmerkte, proberen we nu eindelijk te herontdekken door te spreken over de 'medescheppelijkheid' van de natuur. Maar ondanks het feit dat we ontdekt hebben dat we de natuur zo dreigen te vernielen dat het zelfs twijfelachtig is geworden of de aarde het nog lang kan volhouden om enkele miljarden mensen te onderhouden, schrikken veel mensen terug voor het idee, dat we de 'economische groei' moeten stopzetten. Onze grote ondernemers beweren dat stilstand achteruitgang betekent. Deelt u deze mening?

Mill: Het behoeft nauwelijks betoog dat een toestand waarin het kapitaal en de bevolking niet meer toenemen niet impliceert dat de menselijke verbetering niet verder toeneemt. Er zal evenveel ruimte als ooit zijn voor alle soorten van geestelijke cultuur, en zedelijke en sociale vooruitgang; evenveel ruimte voor de opvoering van de Kunst om te Leven – en een veel grotere waarschijnlijkheid dat deze zal worden opgevoerd – wanneer de geesten niet meer in beslag genomen worden door de techniek van het vooruitkomen. Zelfs zouden de industriële technieken even serieus en succesvol toegepast kunnen blijven, met dit verschil alleen, dat in plaats van geen ander doel te dienen dan vermeerdering van de stoffelijke welvaart, de industriële verbeteringen hun legitieme effect zouden voortbrengen: dat van verkorting van de arbeidstijd.

Haan: Misschien mag ik wat dit laatste betreft u nog even in de rede vallen. Over het geheel genomen hebben de investeringen die in onze economie zijn gedaan toch juist zeer arbeidsbesparend gewerkt?

Mill: Tot nu toe is het zeer de vraag of alle technische uitvindingen die gedaan zijn de dagelijkse moeiten van enig mens verlicht hebben. Zij hebben een grotere bevolking in staat gesteld hetzelfde leven te leven van geestdodendheid en onvrijheid, en een toegenomen aantal fabrikanten en anderen om rijkdommen te vergaren. Zij hebben de middenklassen meer gemakken bezorgd. Maar zij hebben zelfs geen begin gemaakt met het bewerkstelligen van die grote veranderingen in het menselijke lot, waarvan het in hun aard ligt en in hun toekomstbestemming, dat zij die verwezenlijken. Alleen wanneer, tezamen met een rechtvaardige maatschappijstructuur, de uitbreiding van de menselijke soort onder de leiding is gebracht van een verstandig vooruitzien, kunnen de veroveringen die door het intellect en de energie van wetenschappelijke onderzoekers op de natuurkrachten zijn gemaakt, het gemeenschappelijk bezit worden van de soort, en de middelen om het algemene lot te verbeteren en te verheffen.

